

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ ♦ ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ

47 ♦ 2025

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

47

Уређивачки одбор

ДР НИНА ГЛИБЕТИЋ
доцент, Универзитет Јејл, Њу Хејвен

ДР МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ
научни сарадник, Институт за српски језик САНУ, Београд

ЖАНА ЛЕОНИДОВНА ЛЕВШИНА
руководилац сектора словенско-руске археографије, Руска национална библиотека,
Санкт Петербург

ДР АЛЕКСАНДЕР НАУМОВ
професор емеритус, Универзитет Ка Фоскари, Венеција
Супрасаљска академија, Супрасаљ

ДР ВИКТОР САВИЋ
редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
научни саветник, Институт за српски језик САНУ, Београд

ДР ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ
редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР БРАНИСЛАВ ТОДИЋ
редовни професор у пензији, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР ВЛАДАН ТРИЈИЋ
научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

АНАТОЛИЈ АРКАДЈЕВИЧ ТУРИЛОВ
научни саветник, Институт за славистику РАН, Москва
иностранни члан САНУ, Београд

ДР МИЛАНКА УБИПАРИП
научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР ИРЕНА ШПАДИЈЕР
редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Уредници

ДР ВЛАДАН ТРИЈИЋ
ДР МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ

Секретар

ДР ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ
научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

47

Београд 2025

Editorial Board

NINA GLIBETIĆ, PhD

Assistant Professor, Yale Divinity School, Yale University, New Haven

MIROSLAV A. LAZIĆ, PhD

Research Associate, Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

ZHANNA LEONIDOVNA LEVSHINA

Head of the Sector of Slavic-Russian Archaeography and Source Studies
of the Manuscripts Department, National Library of Russia, Saint Petersburg

ALEXANDER NAUMOW, DR SC.

Prof. em., Ca' Foscari University of Venice, Venice

The Supraśl Academy, Supraśl

VIKTOR SAVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Principal Research Fellow, Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

IRENA ŠPADIJER, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

BRANISLAV TODIĆ, DR SC.

Retired Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

VLADAN TRIJIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

ANATOLY ARKADYEVICH TURILOV

Principal Research Fellow, Institute of Slavic Studies RAS, Moscow

Foreign Member of SASA, Belgrade

MILANKA UBIPARIP, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

Editors

VLADAN TRIJIĆ, PhD

MIROSLAV A. LAZIĆ, PhD

Secretary

LJILJANA I. PUZOVIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE OF SASA

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

47

Belgrade 2025

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ излазе од 1979. године као научни годишњак Археографскога одељења Народне библиотеке Србије. Оснивање часописа било је замишљено у време Владимира Алексејевича Мошина и Димитрија Богдановића. Часопис је покренут када је начелник Одељења постао академик Александар Младеновић, први уредник Археографских прилога (бр. 1–29/30, 1979–2008). Потоњи уредници били су проф. др Томислав Јовановић (бр. 31/32–33, 2009–2011) и проф. др Татјана Суботин-Голубовић (бр. 34–46, 2012–2024). Почев од броја 47, часопис заједнички издају Народна библиотека Србије и Институт за српски језик САНУ.

У Археографским прилозима се објављују резултати археографских и са њима повезаних истраживања споменика српске, односно словенске средњовековне и послесредњовековне писмености, по чему је часопис јединствен у Србији и ширем окружењу. Прихватају се искључиво научни прилози који се објављују први пут, писани уз поштовање научних и етичких начела и правила, на основу двоструке рецензије.

Штампање овога броја Археографских прилога остварено је уз финансијску помоћ Министарства културе Републике Србије

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ / ARTICLES AND STUDIES

ДРАГАНА АВИМОВИЋ / DRAGANA AĆIMOVIĆ

- Илустрација Христовог стишавања буре на Генисаретском језеру
у Мирослављевом јеванђељу..... 13–36
The Illustration of Christ Calming the Storm on the Sea of Gennesaret
in the Miroslav Gospel

МИЛЕНА МАРТИНОВИЋ / MILENA MARTINOVIĆ

- Копорињски (Српски) љетопис: археографски опис с издањем текста 37–58
The Koropinja (Serbian) Chronicle: An Archaeographical Description and a Text Edition

МИЛАНКА УБИПARIП / MILANKA UBIPARIП

ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ / LJILJANA I. PUZOVIĆ

- Рукописни зборник из Збирке Народне библиотеке Србије (Рс 733)
у светлу најновијих археографских истраживања..... 59–119
The Miscellany from the Manuscript Collection of the National Library
of Serbia (Rs 733) in the light of the latest archaeological analysis

МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ / MIROSLAV A. LAZIĆ

- Издања Зборника за путнике Божидача Вуковића:
структура, функција и културни контекст 121–149
The Editions of Božidar Vuković's Miscellany for Travellers:
Structure, Function, and Cultural Context

ЂЕРЂ МОР / ĐERĐ MOR

МИРОСЛАВ МАРЧИЋ / MIROSLAV MARČIĆ

- Папир, водени знаци и датовање другог млетачког издања
Октоиха петогласника..... 151–172
Paper, Watermarks, and the Dating of the Second Venetian Edition
of the Octoechos of the fifth tone

ЖАРКО ВОЈНОВИЋ / ŽARKO VOJNOVIĆ

- Рукописни молитвени свитак Историјског музеја Србије..... 173–201
The Manuscript Prayer Scroll of the Historical Museum of Serbia

ПРИЛОЗИ И ИЗВОРИ / CONTRIBUTIONS AND SOURCES

ВЛАДАН ТРИЈИЋ / VLADAN TRIJIĆ

Историјат и записи у сачуваним примерцима Рујанског четворојеванђеља 205–219
History and Inscriptions in the Preserved Copies of the Rujno Tetraevangelion

ПРИКАЗИ И КРИТИКЕ / REVIEWS AND CRITIQUES

НЕБОЈША ЂОРЂЕВИЋ / НЕВОЈША ĐORĐEVIĆ

Западна грана српске књижне културе..... 223–232
The Western Branch of Serbian Literary Culture

ДУШИЦА ГРВИЋ / DUŠICA GRVIĆ

Два издања српских рукописних књига у Мађарској 233–240
Two Editions of Serbian Manuscripts in Hungary

СЕБАЊА И ПОРТРЕТИ / REMEMBRANCES AND PORTRAITS

ВИКТОР САВИЋ / VIKTOR SAVIĆ

Проф. др Хајнц Миклас (Heinz Miklas, Univ. Prof. Dr. Dr. h. c.) 243–256
Prof. Dr Heinz Miklas (Univ. Prof. Dr. Dr. h. c.)

ЈАСМИНА М. НЕДЕЉКОВИЋ / JASMINA M. NEDELJKOVIĆ

Проф. др Гордана Јовановић 257–259
Prof. Dr Gordana Jovanović

ЛН Н СѢІѠ СЛОКЕ
УЛУ ПРАВДАНШ
А НѢ Н ѠМА ГА
НѢ Н ШД
К К РОДЫМНО
Н СЪДОКАОН
ОБРО НЕДУЖНЫ
СТКО ЖЕУКШЮ

UDC 091=163.41(497.6)"11/14"(049.32)

003.349(497.6)"11/14"(049.32)

811.163.1(497.6)"11/14"(049.32)

ЗАПАДНА ГРАНА СРПСКЕ КЊИЖНЕ КУЛТУРЕ

(Виктор Савић. *О западној грани српскословенске писмености*.)

Београд: Институт за српски језик САНУ – Чигоја штампа, 2025, 427 стр.)

Када је Аустроугарска, након тридесетогодишње окупације, у септембру 1908. године прогласила анексију Босне и Херцеговине, у српској научној и интелектуалној јавности интензивирани су расправе о питањима националног идентитета, историјског права и културног наслеђа. Реакције на анексију нису остале ограничене на сферу дипломатских и политичких одговора, већ су се артикулисале и у оквиру научног дискурса. У том контексту, посебно место заузима рад Јована Цвијића *Анексија Босне и Херцеговине и српски проблем* (1908), у којем он анексију тумачи као грубо кршење принципа националности, будући да се, по његовом схватању, под туђинску управу дефинитивно ставља не периферијски, већ „централни и етнографски најјачи део српскога народа“. Цвијићево становиште није представљало изолован интелектуални став, већ је било укорено у дужој традицији научних и културних интерпретација српскога присуства у Босни и Херцеговини. На дискурзивном нивоу, уочљив је континуитет – од запажања средњовековних хроничара и историчара, попут сведочанства Јована Кинама да река Дрина „одваја Босну од остале Србије“, па све до научних радова с краја XIX и почетка XX века – у којем је простор Босне и Херцеговине на различите начине и кроз различите нивое дефинисан као интегрални део српскога етничког, културног и историјског корпуса. Кроз промену интерпретативних оквира, који су прилагођавани различитим политичким контекстима, у XX веку дошло је и до прекида континуитета у оваквој концептуализацији Босне и Херцеговине. Као што је анексиона криза 1908. године била преломни тренутак у модерном обликовању овога питања, тако је крајем XX века и грађански рат у Југославији, који је довео до распада државе, означио нови оквир промишљања и, почетком XXI века, омогућио васпостављање нарушеног континуитета.

Данас, у време када је окупација уступила место другачијим изазовима, могући одговор на питање о српском етничком и културном присуству у Босни и Херцеговини, отворен кроз филолошка истраживања, пружа нам књига *О западној грани српскословенске писмености*, проф. др Виктора Савића.

Књига која је пред нама, објављена у суиздаваштву Института за српски језик САНУ и Чигоја штампе, сачињена је од десет научних радова, до сада објављених и писаних посебно за ову књижну целину, праћених Епилогом, резимеима преведеним на руски и енглески језик, као и Имеником споменика. За ову прилику штампане су и нове географске карте са обележеним појавама о којима се у истраживањима говори, а оне које су у нашој науци познате дотеране су и допуњене релевантним подацима. Обједињене студије можемо условно поделити на две основе целине. Прву групу чине оне које су писане по начелу синтетичности и дају општи термилошко-методолошки, историјски и културноисторијски оквир истраживањима које аутор спроводи (поглавља „Црквени оквири српској писмености у средњовековној Босни“, „Српскословенски споменици из Босне и Хума. Рукописи и фрагменти (XIII–XV века)“, „Порекло ћирилице у западосрпским црквеним споменицима“; овој групи само условно припада и завршно поглавље „Епилог“, које резимира одговоре на постављене проблеме у вези са овим питањем). Другу групу чине студије специјализованог типа, усмерене на продубљену анализу појединачних, прецизно дефинисаних проблема, чиме се општи постављени оквир конкретизује и аргументује.

Наслов књиге, који уједно одређује њен тематски оквир, указује и на прецизно термилошко поимање питања српске писмености у средњовековној Босни и Хуму. У њему је назначено да је основни предмет истраживања српскословенска писменост, чиме се, посредством избора књижевног језика, подвлачи њена црквенословенска компонента. Методолошку новину представља типолошко одређење ове писмености као западне гране српскословенске традиције. Оваквим термилошким решењем избегавају се географске одреднице (нпр. српскословенска писменост у средњовековној Босни, Хуму или Полимљу), а уместо њих се уводи филолошки прецизнија и теоријски неутралнија, типолошка категорија. Критеријуми за њено увођење заснивају се на чињеници да границе средњовековне босанске државе током њеног историјског трајања нису биле стабилне и да су обухватале различите територијалне целине међу српским земљама и областима. Стога се као релевантан критеријум не узимају променљиве политичко-географске границе, већ унутрашње филолошке одлике споменика који припадају овој грани српскословенске писмености. Истовремено, увођењем типолошке одреднице „западна грана“ подразумева се постојање источне гране српскословенске писмености, при чему се обе гране сагледавају у оквиру јединственог генетског континуума. На тај начин превазилази се искључиво просторна и хронолошка детерминација корпуса, која би га ограничавала на период од прелаза XII/XIII века до краја XV века и на уже подручје средњовековне босанске државе. Иако сачувани споменици несумњиво сведоче о својој повезаности са

простором Босне, Хума, Травуније и Полимља, предложено типолошко одређење омогућава њихово укључивање у шири контекст српскословенске писмености као целине. Извесно ограничење овога термина јесте асоцијација на Западну цркву, с којом се споменици о којима је реч не могу довести у везу. Аутор, у томе случају, предлаже прикладнији термин северозападносрпска писменост, али задржава ограничење да се и он може користити само када постоји јасна и убедљива потврда да поједини споменици потичу управо из Босне или су на том простору непосредно настали, уз свест да је реч само о црквенословенским књижним целинама.

Избор овога термина, шире теоријско-методолошке, историјске и филолошке оквира, као и дефинисање главнога предмета истраживања, аутор подробно обрађује у првом поглављу књиге, „Црквени оквири српској писмености у средњовековној Босни“. Утврдивши јединство језичког система на српским просторима до краја XII века, аутор, уз прецизно дефинисан термилошки апарат и доследно примењен филолошки методолошки приступ, заснован на интердисциплинарној синтези лингвистичких, палеографских и текстолошких показатеља, настоји да покаже неутемељеност концепта о постојању засебне, од остатка српске независне и различите „босанске“ језичке традиције.

Полазећи од дијалекатске слике у средњовековној Босни до XII века и упоређујући је са стањем у осталим српским земљама, аутор указује да се у томе периоду није могло истовремено развити више самосталних идиома на релативно малом простору, а све то илуструје и Повељом Кулина бана. Закључком да постоји само једна историја језика на просторима српских земаља, како у погледу историје народног, тако и у погледу историје књижевног језика – старосрпскога и српскословенскога језика, редакцијски уобличеног на простору призренско-јужноморавског дијалекта српскога народног језика – аргументација се усмерава ка утврђивању језичког и културног континуитета, који се сагледава у оквиру ширег историјског и институционалног контекста средњовековних српских земаља. Такав језички и културни континуитет аутор смешта у историјске и црквене оквири средњовековне Босне. Јер, „црквеној писмености треба тражити оквири у црквеној организацији и црквеном животу“ (12). За то, међутим, упркос бројним археолошким налазима, нема историјских сведочанстава све до XII века, али се и тада Босна видела као органски део Србије.

Документи папске канцеларије између 1142. и 1238. године потврђују, између осталог, јурисдикцију Дубровачке надбискупије над „краљевством Србије“. Након договора између Србије и Стефана Немање са Дубровником 1186. године, у документима од 1187. године прецизира се да се под појмом „краљевство Србија“ подразумева Босна (*regnum Serviliae quod est Bosna*). Из овога произлази да се под „краљевством Србија“ подразумевала латинска Епархија Србије, која је чувала традиције „Крштене Србије“ Константина VII Порфирогенита, описане средином X века. Ова традиција ће престати с издвајањем епархије која се односи на Босну из састава Дубровачке надбискупије и њеним потчињавањем Калочкој надбискупији 1247. године.

Тек током XIII века изградиће се организација, у науци називана „Црквом босанском“, у којој ће се, према мишљењу аутора, „стопити раније латинске епископије са српскословенским богослужењем и јеретичке скупине, доспеле из Далмације или из рашких предела Српске земље и Бугарске“ (16).

Међутим, коначно прихватање и стабилизација писмености у Босни одвијају се крајем XII века, у време постојања Епархије Србије, при чему је овај процес директно повезан са епархијама Охридске архиепископије на већем делу простора бивше Крштене Србије. У закључку овога поглавља, аутор своју концепцију заснива на три тезе: 1) стара ћириличка књига у самој Босни укореењена је у периоду босанске Епархије Србије, која претходи синкретичкој „Цркви босанској“; 2) тај простор представља најзападнију зону српске духовне културе; 3) писменост је несумњиво заснована на српском књижевном и народном језику. Зато аутор сматра да је једино оправдано говорити о српској писмености у Босни, односно шире, Хуму и Полимљу.

У поглављу „Српскословенски споменици из Босне и Хума. Рукописи и фрагменти (XIII–XV века)“ аутор успоставља археографски и филолошки оквир за проучавање западносрпске рукописне групе. Тај корпус обухвата нешто мање од тридесет споменика, укључујући фрагменте и неколико уништених или изгубљених рукописа. Иако је у средњем веку број ових споменика био већи, он је свакако био знатно мањи у поређењу са продукцијом у Српској земљи Немањића. По обиму, овај корпус је најупоредивији са старословенским. Сачувани рукописи потичу из раздобља од краја XIII до друге половине XV века. Сви, осим Чајничкога јеванђеља, измештени су са места настанка и углавном су сачувани у манастирима Српске православне цркве.

Структурно, корпус чине превасходно четворојеванђеља, уз апостоле и зборнике са библијским и другим текстовима различитог карактера. У четворојеванђељима су очувани трагови литургијске поделе по источном обреду, што је доказ раније такве употребе оваквих рукописних књига и сведочи о природи и пореклу њихових предложака. Како је показала још Ирена Грицкат, у овим текстовима нема ни трага јеретичком учењу – они су православни, а покушаје да се јерес докаже на основу ретких глоса, аутор оцењује као методолошки неуведљиве. Зато је касније била неметана њихова употреба у Српској православној цркви. Аутор подвлачи да формат рукописа овога корпуса упућује на њихову намену ћелијском читању.

Историја научног проучавања ове групе започиње радом Вука Стефановића Караџића, који је 1826. године у Даници објавио археографски опис Никољског јеванђеља након теренских истраживања у манастиру Никоље. Током XIX века у словенској филологији преовладало је становиште да западносрпски споменици, упркос одређеним особеностима, припадају корпусу српске писмености. Промена парадигме наступа у специфичним политичким контекстима – за време аустроугарске управе (1878–1918), у периоду НДХ (1941–1945), а нарочито у доба СФР Југославије. Шездесетих година XX века, у оквиру политике конституисања посебне муслиманске нације у Босни и Херцеговини, рад Херте Куне „Redakcije staroslovenskog

kao literarni jezik Srba i Hrvata“ (1965) институционализује издвајање тзв. босанске редакције из оквира српске писмености.

Аутор посебну пажњу обраћа на то да је још у XIX веку уочена графијска, правописна, језичка, па и уметничка повезаност између Мирослављевог јеванђеља и западносрпских кодекса. Накнадна промена научне парадигме довела је до занемаривања тих веза, јер би њихово доследно прихватање подразумевало признавање заједничког, рашког и православног исходишта тзв. „босанских“ четворојеванђеља, које је у историји проучавања овога питања запазио тек аутор ове књиге. Уместо тога, задржана је општа констатација о охридском пореклу њихових предложака.

Палеографска и ортографска анализа показују да сви западносрпски споменици упућују на рашку традицију као претходну фазу њиховога обликовања. Језички показатељи, укључујући лексички ограничене екавизме и појаву групе *лу* уместо вокалног *л*, сведоче о редакцијском формирању у призренско-јужноморавској зони, која је представљала посреднички простор у преносу текстова из охридско-преспанског региона. О свему овоме, о формирању српске редакције старословенскога језика и њеном обликовању током првих векова постојања, аутор је подробно писао у својој претходној књизи, *Српска књижевна реч у својим њрвим сјолећима* (2019).

У закључку се истиче не само да су рукописи у Босну стизали из Рашке, већ и да споменици западносрпске групе одражавају рашке узоре XII века, укључујући четворојеванђеља и данас несачуване рашке тетре, настале пре појаве тзв. Нове литургијске тетре, која се у науци доводи у везу са Стефаном Немањом, Светим Савом или његовим наследницима. Ово поглавље заокружено је важним археографским прегледом свих споменика који се приписују западносрпској црквенословенској рукописној групи.

Након овако постављених уводних оквира, следе поглавља која се баве уже одређеним проблемима и појединачним споменицима. У поглављу које носи наслов „Грецизми Дивошева јеванђеља“ у текстолошком контексту анализирају се лексички грецизми овога јеванђеља, најстаријега сачуваног целовитог споменика западносрпске рукописне гране (око 1330. године). Аутор разликује две категорије грецизама који се јављају у Дивошевом јеванђељу – опште и специјалне. Први тип укључује грецизме који су се распространили у већини споменика са старим текстом и припадају првобитном лексичком слоју, док други тип садржи грецизме који припадају каснијем лексичком слоју, уведеном посебним редакцијама текста и подређеном грчком извору. Специјални грецизми представљају подлогу за дубље разумевање процеса текстолошке адаптације грчког изворног текста на словенски језик, као и за разматрање црквене политике у вези са преводилачким и редакцијским процесима. Различит однос према грецизмима у Словенском јеванђељу сведочи о раном спајању двеју редакција текста. Аутор закључује да финализација текста, механички преписаног у Дивошевом јеванђељу, у суштини припада првој половини XII века, и потиче са исте територије на којој су настали протографи Гршковићева одломка апостола и Мирослављева јеванђеља. То је област византијских охридских епархија Српске земље,

од Призренске до Рашке епархије, где је извршено коначно и доследно ортографско прилагођавање текстова српскоме изговору. То је важно јер показује да Дивошево јеванђеље и њему блиска јеванђеља припадају старом четворојеванђељу анахоретског типа из источних српских области, уобличеном под византијским духовним утицајем. Све то објашњава питање текстолошке хетерогености рукописа западносрпске групе.

На сличан начин, археографски и текстолошки контекстуализује се и фрагмент Патријаршијске библиотеке број 313, који је део Грујићева четворојеванђеља – споменика који аутор датује у крај XIV или почетак XV века. У поглављу „Рукопис Патријаршијске библиотеке 313 и рукописи из истога круга“, након археографског описа, аутор најпре подробно анализира језичке карактеристике овога фрагмента, а потом га и текстолошки позиционира међу другим српскословенским споменицима. У наставку се доноси и издање текста с критичким апаратом, које омогућава даља поређења и пружа доказе за анализу коју је аутор понудио.

У поглављу „Западносрпски уметнути лист у Мокропољском четворојеванђељу“ аутор палеографски, ортографски, језички и текстолошки анализира 30. лист Мокропољскога четворојеванђеља, рукописа насталог средином XIII века у рашким крајевима Српске земље. Као резултат „лечења књиге“, крајем XIV века дописан је и у књигу уметнут недостајући 30. лист, који по својим особинама припада западносрпској рукописној групи. Два су важна закључка у овоме истраживању: аутор показује да је 30. лист Мокропољскога четворојеванђеља настао на приближно истој територији и у приближно исто време као и Чајничко јеванђеље, а важно је и то што овај уметнути лист доказује употребу Нове литургијске тетре из немањићке Србије на територији средњовековне Босне.

Да западносрпски рукописи нису били део неке изоловане и хомогене текстолошке традиције, већ су били резултат динамичног процеса преписивања, комбиновања и адаптације различитих предлогака, показују поглавља која су у већој мери посвећена Чајничком јеванђељу. У поглављу „Чајничко, Никољско, Даничићево и Јеванђеље из Хваловог зборника, према последњој рукописној секцији Чајничкога јеванђеља: Језичко-текстолошка анализа“ аутор задржава методологију којом се и до сада служио – укрштање филолошких, језичких, палеографских, археографских и текстолошких метода – што је у наслову овога поглавља донекле и наглашено. Изнова промишљајући о културноисторијском и филолошком контексту у којем је настало Чајничко јеванђеље, нарочито његов последњи сегмент (л. 129₁₅–167δ), аутор наглашава да се утицај источносрпске, рашке писмености не може ограничити само на географске контакте. Они се, пре свега, морају односити на специфичну културноисторијску ситуацију, која је створена у Босни захваљујући преласку логотета Владоја из Србије у Босну, што је у непосредној вези с крунисањем Твртка круном Немањића за краља Срба, Босне и Приморја (1377). У таквоме окружењу настали су споменици западносрпске рукописне гране. Анализирајући јеванђеља из наслова поглавља, текстолошку хетерогеност аутор објашњава закључком да репрезентативни узорци показују конзервативност западносрпске традиције писмености,

црта су екавизми. Одломак из Јеванђеља по Јовану одговара литургијским, изборним јеванђељима и читан је као 52. зачело (Јн 15.17–16.2). Ова перикопа, вероватно написана на основу памћења, заједно са специфичним покушајем пера с поменима метанија (смерено метание), указује на то да је писар глагољских записа могао бити свештеномонах. Резултати ових трију поглавља показују нам снажну уклопљеност Чајничкога јеванђеља, као целине и у појединостима, у српску позносредњовековну писану културу. Ресавски елементи у западносрпском корпусу у вези су с наглим померањима српскога становништва изазваним турским освајањима, а чак би се могло помишљати на то да је писар глагољских бележака однекуд с простора косовско-ресавског дијалекта. У сваком случају, Чајничко јеванђеље у првим деценијама и столећу свога настанка сабира све српске писане традиције у једном врло немирном времену, када се гасе српске државе, Немањићка, односно Моравска Србија (1371–1459), Босна Котроманића (1463), Херцеговина Косача (1481/1482), о концу и Зета Црнојевића (1496), као последњи изданак некадашње државе Немањића. Аутор подсећа на закључак Вере Јерковић да су између ових двеју српских писаних традиција, босанске и рашке, постојали 'континуитет' и 'узајамна повезаност', без обзира на 'различите политичке и црквене прилике'.

У поглављу „Један лист Вуканова јеванђеља (1196–1202): претходница западносрпских рукописа XIII–XV века“, аутор палеографском и ортографском анализом показује да је 10. лист Вуканова јеванђеља, писан „у пећини у граду Расу“ руком четвртога писара овога рукописног кодекса, претеча свим западносрпским споменицима тзв. „босанскога палеографскога типа“. Ово јеванђеље, које је један од ретких у целости сачуваних јужнословенских пуних апракоса мстиславовскога типа и налази се у групи с већином пуних апракоса, представља важну карику у реконструисању путева преношења књиге и писмености у средњовековну босанску државу. Иако међу проучаваоцима влада сагласје о тзв. „јужном путу“ преношења књига – с простора Охридске архиепископије преко Хума у Босну – сва је прилика, како аутор показује, да је тај пут ишао мало северније. С простора Охридске архиепископије књига је морала ићи прво на тло Призренске, можда и Липљанске епископије, потом на тло Рашке епископије, а затим је преко Полимља стизала и у Босну. Јер, Хум је из државе Немањића припојен босанској држави тек у периоду 1326–1350, након стабилизације писмености у Босни, и он има утицај на каснији облик српске писмености у Босни (пре свега палеографски), а не на њен формативни период (период до XII века и до првих сачуваних рукописних споменика). Аутор подвлачи да појам „јужни пут“ није сасвим адекватан, те да у географскоме и културноисторијском смислу томе боље одговара термин „источни пут“, јер се у предаји древнога јужнословенскога наслеђа налази директан посредник – преднемањићка и немањићка Србија. Аутор уз ово поглавље доноси и издање текста 10. листа Вуканова јеванђеља с критичким апаратом, као и прилог у којем доноси фотографију надгробног споменика монаха Стефана из села Каменица на планини Рудник (код Крагујевца), датованог приближно у 1369–1371. годину и палеографски показује да је споменик

клесан истим типом писма и истом глагољско-ћирилском ортографијом, па чак и с истим језичким појединостима (икавизми), као у епиграфским споменицима из Босне и Хума тога и каснијега времена.

У различитим концептуализацијама културне историје и историје писмености средњовековне босанске државе користили су се различити критеријуми. За разлику од одређивања новијих књижевности, главни критеријум за дефинисање старих словенских књижевности јесте језик којим је она писана. Када је реч о историји писмености, тај критеријум постаје још важнији. У поглављима која су до сада представљена, аутор је на конкретним примерима убедљиво показао присуство и особине српскога и српкословенскога језика у рукописним споменицима с простора средњовековне Босне, и у њеним државним оквирима Хума и Полимља. Иако је аутор и палеографски анализирао појединачна питања и проблеме, у завршном оквирном поглављу „Порекло ћирилице у западносрпским црквеним споменицима“ овај критеријум, који се уз језик убраја као кључни за одређење западносрпске групе, анализира се систематично. Палеографске мистификације, као главни аргумент којим је ова група издвајана из српскога рукописног корпуса, успешно су оспорене анализом 10. листа Вуканова јеванђеља. Као што је било речи, писар тога листа, по свему судећи, припадао је анахоретској традицији и поседовао је конзервативно образовање, с посебним односом према писмености, какав се развијао у средини којој је припадао. Оваквим тумачењем васпостављен је континуитет у црквенословенској писмености на свим српским просторима и објашњена генеза целовите писмености тзв. „босанског палеографског типа“. Стање које је описано за формативни период српске писмености у средњовековној Босни само је додатно оснажено у каснијим вековима. Након припајања Хума, Босна је интегрисала канцеларијски државни апарат и писменост на одређеном степену развоја, који су истоветни у источним српским просторима. Тада или нешто након тога, отворен је пут да утицајни писари с истока српскога културног простора и у својој традицији обуче поједине писаре са територије Босне. Како аутор закључује, писари у средњовековној босанској држави су нови образац само делимично усвојили, не мењајући своју ортографију, утврђену на парадигматској оси. Аутор закључује да је кључна личност у том процесу могао бити логотет Владоје, који је дошао код Твртка I на двор приликом његовог крунисања српском круном (1377), са задатком да новом краљу створи обележја и симболе достојне његових претходника из династије Немањића. У последњих петнаестак година, упоредо с израженим интересовањем за ћириличку писменост на западу бивше Југославије, проширило се оспоравање ставова Грегора Чремошника, угледног словеначког историчара (1890–1958), да је логотет Владоје у Босну пренео рашки канцеларијски брзопис. Као главни доказ наводи се писмо хумског жупана Санка Милтеновића из 1369. године, у којем се јавља исти тип ћирилице. Међутим, при томе се намерно занемарује чињеница да је Хум до 1326–1350. године, као што је већ речено, непосредно припадао Српској земљи Немањића и да се у њему у време њихове владавине државно-административним путем проширила српска дворска

писменост, много раније него у самој Босни, где се, узгред, дуго исказивао отпор према тој писмености, тако да се и у XV веку јављала извесна регресија. То значи да је логотет Владоје своје сараднике учио не само рашком канцеларијском брзопису, него и рашкој уставној ћирилици. Утисак да је, на пример, Никољско јеванђеље повезано с владарским двором Котроманића сада се додатно учвршћује: врло је могуће да је оно заиста било намењено српском краљу Твртку I Котроманићу, наследнику круне Немањића – те да је настало управо у њему блиском окружењу. Аутор закључује да је на српски културни и етнички запад, целовита црквена ћириличка писменост дошла с истока, у два таласа – први пут као посебан тип анахоретске писмености, а други пут захваљујући преображају дворске канцеларије.

Последње поглавље „Епилог“ својеврсни је резиме свих питања и проблема у вези с појмом западносрпске писмености, као и одговора на њих, датих с историјских, културноисторијских, филолошких, лингвистичких, текстолошких, археографских и палеографских становишта. На тај начин понуђена је нова интерпретација научно доказаних чињеница, оспорене су мистификације које су оптерећивале научну јавност, чиме се отвара могућност васпостављања целовите слике о српској писмености и новој, другачијој концептуализацији српске писмености у западним крајевима српскога културнога и етничкога простора.

Интелектуално и културноисторијско стање које чини свод над српском науком од Цвијићева одговора до ове књиге као да је наглашено и у њеној посвети – „О двестогодишњици рођења Ђ. Даничића (1825–2025)“. Аутор на тај начин затвара круг, тј. актуелизује археографска и филолошка истраживања с почетака проучавања овога корпуса, као и с почетака српске филологије као важне националне дисциплине, и њихове резултате концептуелизује за једно другачије становиште за српску филологију и културну историју српских простора. Он се на тај начин сврстава у ред српских посленика који својим истраживањима померају границе до сада постављених научних оквира и својим тумачењима српске језичке прошлости дају чврсту основу за даља научна истраживања.

НЕБОЈША ЂОРЂЕВИЋ
Институт за српски језик САНУ
<https://orcid.org/0009-0003-4726-7300>

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

ДР МАРИЈА ВАСИЉЕВИЋ

научни сарадник, Балканолошки институт САНУ, Београд

ДР ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

редовни професор у пензији, Филолошки факултет Универзитета у Београду

ДР КРИСТИНА МИЛОРАДОВИЋ

научни сарадник, Институт за историју уметности, Београд

ДР АЛЕКСАНДЕР НАУМОВ

професор емеритус, Универзитет Ка Фоскари, Венеција
Супрасаљска академија, Супрасаљ

ДР НЕБОЈША ПОРЧИЋ

ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР ЉИЉАНА И. ПУЗОВИЋ

научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР ВИКТОР САВИЋ

редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду
научни саветник, Институт за српски језик САНУ, Београд

ДР ТАТЈАНА СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ

редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР БРАНИСЛАВ ТОДИЋ

редовни професор у пензији, Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДР СВЕТАНА ТОМИН

редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

ДР ВЛАДАН ТРИЈИЋ

научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР МИЛАНКА УБИПАРИП

научни сарадник, Народна библиотека Србије, Београд

ДР ИРЕНА ШПАДИЈЕР

редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду

ДР НЕБОЈША ШУЛЕТИЋ

научни сарадник, Балканолошки институт САНУ, Београд

REVIEWERS

TOMISLAV JOVANOVIĆ, DR SC.

Retired Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

KRISTINA MILORADOVIĆ, PhD

Research Associate, Institute of Art History, Belgrade

ALEXANDER NAUMOW, DR SC.

Prof. em., Ca' Foscari University of Venice, Venice

The Supraśl Academy, Supraśl

NEBOJŠA PORČIĆ, DR SC.

Associate Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

LJILJANA I. PUZOVIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

VIKTOR SAVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Principal Research Fellow, Institute for the Serbian Language of SASA, Belgrade

IRENA ŠPADIJER, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

NEBOJŠA ŠULETIĆ, PhD

Research Associate, Institute for Balkan Studies of SASA, Belgrade

BRANISLAV TODIĆ, DR SC.

Retired Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

SVETLANA TOMIN, DR SC.

Full Professor, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

VLADAN TRIJIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

MILANKA UBIPARIĆ, PhD

Research Associate, National Library of Serbia, Belgrade

MARIJA VASILJEVIĆ, PhD

Research Associate, Institute for Balkan Studies of SASA, Belgrade

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ
ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

Издавачи/Publishers

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

Скерлићева 1, 11000 Београд, Србија

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Кнеза Михаила 36/1, 11000 Београд, Србија

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

1, Skerlićeva St. 11000 Belgrade, Serbia

INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE OF SASA

36/1, Knez Mihaila St. 11000 Belgrade, Serbia

За издаваче/For Publishers

ЈАСМИНА НИНКОВ, в. д. управника

ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ, в. д. директора

JASMINA NINKOV, Acting Director

VLADAN JOVANOVIĆ, Acting Director

Лектура и коректура/Proofreading

ВИКТОР САВИЋ

КАТАРИНА ШТЕТИЋ

ДРАГАНА ДУКИЋ-БОЈИЋ

VIKTOR SAVIĆ

KATARINA ŠTETIĆ

DRAGANA DUKIĆ-BOJIĆ

Превод на енглески/English Translation

ЈЕЛЕНА ВИТЕЗОВИЋ

JELENA VITEZOVIĆ

Технички уредник/Publishing Editor

МИРОСЛАВ А. ЛАЗИЋ

MIROSLAV A. LAZIĆ

Штампа/Printed by

RETRO PRINT, БЕОГРАД

RETRO PRINT, BELGRADE

Тираж/Circulation

300

Часопис излази једном годишње.
Објављени радови, као и Упутство за припремање рукописа за штампу и Упутство за рецензенте,
доступни су на интернет-страници Народне библиотеке Србије: nb.rs/arheografski-prilozi/

Рукописе за штампу слати на адресу:
Народна библиотека Србије
Одељење за археографију
(за Археографске прилоге)
Скерлићева 1, 11000 Београд
Телефон: +381112452662
e-mail: arheografskiprilozi@nb.rs

Original texts for publication should be sent to the following address:
Narodna biblioteka Srbije
Odeljenje za arheografiju
(za Arheografske priloge)
Skerlićeva 1, 11000 Beograd
Phone: +381112452662
e-mail: arheografskiprilozi@nb.rs

ISSN ISSN 0351-2819

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози = Archeographical papers /
уредници Владан Тријић, Мирослав А. Лазић. – 1979,
бр. 1– . – Београд : Народна библиотека Србије : Институт за српски
језик САНУ, 1979– (Београд : Retro print). – 26 cm

Годишње. – Текст на српском језику и на неколико светских језика. –
Друго издање на другом медијуму:
Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 15982082

YU ISSN 0351-2819
UDK 091